

FAZEKAS CSABA

EGY KISEMBER A NAGY NAPOKBAN

Cseremiszký Miklós levelei feleségének 1849-ből

Cseremiszký Miklós Bécsben élő magyar hivatalnok (valószínűleg legtöbbször hűzött), hogy enyhítse az otthoniaktól való távolság fájdalmait, hosszú leveleket írt Kaposváron maradt szeretett feleségének, Csorba Herminának. Mindez önmagában érdekessé tehetné az általa írtakat, alábbi két levelének közlését mégis elsőrendűen az indokolja, hogy tisztviselőnk a magyar történelem egyik legmozgalmasabb és legérdekesebb periódusában, 1849 májusában vetette papírra a vele történeteket.¹

A magyar hivatalnok levelei több szempontból is hasznos dokumentumok. Sorai segítségével arra a kevésbé ismert kérdésre kaphatunk választ, hogy hogyan fogadták Bécsben a tavaszi hadjáratot megkoronázó budavári viadalról és az egyelőre csak diplomáciai szinten kibontakozó orosz szövetségről érkező híreket.² Másrészt Cseremiszký a magyar szabadságharc ügye iránt mélyszélesen elkötelezett személy volt, aki egyúttal a Schwarzenberg³ vezette külügyminisztérium tisztviselőjeként tevékenykedett, vagyis életét érdekes, kettős szerep jellemezte. Továbbá soraiból egy tipikus átlagember képe rajzolódik ki, vagyis egyfelől élénken érdeklődött a közélet eseményei iránt, azokat a maga szemszögéből fel is dolgozta, ugyanakkor levelében valósággal keveredtek a történelemformáló nagy események és a számára ugyanúgy rendkívül fontos magánéleti problémák. Nem tűnik „forradalmár” alkatnak, aki meggondolatlanul mindent sutba dob a magasztos eszmékért, ellenkezőleg: nyugodt, polgári vagy talán kifejezetten kispolgári életre, tisztességes karrierre és családi életre vágyhatott, ugyanakkor titkon elkeserítették az „édes hazát”

1 Magyar Országos Levéltár, R 329 Kornai István irathagyatéka. 1. cs. 3. tétel. Ezúton köszönöm Hermann Róbert szíves segítségét, aki számos hasznos tanácsával, kiegészítésével, illetve pontosításával járult hozzá közleményem elkészítéséhez. (Különösen a 8., 59. és 61. lábjegyzetekben foglaltakkal kapcsolatban.)

2 Bécs 1849. évi eseményei általában kevésbé ismertek. L. erről általánosságban pl.: *Macartney, C. A.: The Habsburg Empire 1790–1918.* London, 1969. 426. skk.; *Mayr-Harting, Anton: Der Untergang Österreich–Ungarn, 1848–1922.* Wien–München, 1988. 112–134. p.

3 Felix Schwarzenberg herceg (1800–1852), altábornagy, 1848 novemberében, a liberális Wessenberg-kabinet távozása után haláláig miniszterelnök és külügyminiszter.

fenyegető osztrák abszolutizmus intézkedései, illetve lelkesítették a Függetlenségi Nyilatkozatról és a honvédsereg katonai sikereiről érkező információk. Jellemző, hogy első levelében csak futólag említi Noszlopy Gáspár somogyi felkelését, majd az általa „főtárgynak” minősített témára, házassági évfordulójukra és felesége gyógykezeltetésének megszervezésére tér, azután részletezi az orosz szövetséggel kapcsolatos diplomáciai híreket stb.

Magáról a levélíróról keveset tudunk. Egyes utalások alapján egyelőre csak feltehetően tudjuk, hogy 1800 körül született és minden bizonnyal Tolna megyéből származott. Mint leveleiből is kiderül, jó kapcsolatban állt az ottani reformellenzék egyes meghatározó személyiségeivel, elsősorban Gindly Rudolfal, de bizonyára ismerte Bezerédy Istvánt, Perczel Mórt stb., illetve a megye konzervatív személyiségeit is.⁴ Az 1820-as években bölcsészhallgató volt, kisebb írásai is megjelentek, részben a korban divatos névnapi és egyéb köszöntők, illetve tudományos ismeretetések.⁵ Az 1830-as évek elején kerülhetett Bécsbe, ahol fogalmazóként (Concipist) hamarosan a Metternich kancellár vezette szerv, a birodalom külügyeit intéző államkancellária (Staatskanzlei) tisztviselője lett. Lakóhelye a bécsi hivatalnokok kedvelt negyedében, az Alserglacis 197. számú házában volt.⁶ (Meggjegyezzük, a Habsburg örökös tartományok belügyeit a — Metternichhel gyakran konfliktusba kerülő — Kolowrat gróf vezette udvari kancellária /Hofkanzlei/, a magyar ügyeket pedig a magyar kancellária /Ungarische Kanzlei/ intézte.⁷) Úgy tűnik, ismerős volt a császárvárosban élő nagyszámú hivatalnok körében, munkáját igye-

4 L. erről pl.: *Csapó Mária*: Tolna megye a reformkori politikai küzdelmekben. Bp., 1989. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 111.)

5 L. pl.: *Cseremiszy, Nicolaus*: Symbolum amicitiae, in onomasi [...] Antonii Gindly de Tengelitz [...] Pestini, 1819; *Cseremiszy Miklós*: A virtus, vagy méltóságos klobusitzki Klobusitzky Péter úrnak [...] tisztelettel benyújtott névnapi ajándék. Pesten, 1819; *Cseremiszy, Nicolaus*: Epithalamium, quo solemnia nuptiarum [...] Ferdinandi Quinti [...] Vindobonae, 1831. Az ő fordításában jelent meg egy lótenyésztési szakkönyv: *Amnon, [Georg] [Gottlieb]*: A legjobb mód tsak nagy és jól kifejldött lovakat nevelni. Béts, 1830. Cseremiszy több ismertetése megjelent a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, ezzel kapcsolatban nevezetesen a lap szerkesztőjéhez, Horvát Istvánhoz intézett levelei is: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSZKK), Levelestár. 1822–1837.

6 Hof- und Staats-Handbuch des österreichischen Kaisertums. Theil I-II. Wien, 1847. (= Handbuch, 1847) I. 196. p.

7 L. erről pl.: *Vörös Károly*: Abszolutizmus és centralizáció Ausztriában. In: Magyarország története, 1790–1848. Főszerk.: Mérei Gyula. Bp., 1980. (Magyarország története 5.) I. köt. 611–612. p.; illetve: *Beidtel, Ignaz*: Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung, 1740–1848. Bd. II. 1792–1848. Innsbruck, 1898.

kezett lelkiismeretesen ellátni.⁸ Cseremiszký levele is megerősít két érdekes, továbbgondolásra serkentő tendenciát: egyrészt azt, hogy Metternich 1848. márciusi bukása és menekülése után a korábban általa irányított külügyi apparátus gyakorlatilag változatlanul együtt maradt az újonnan felálló külügyminisztériumban is, másrészt azt, hogy a Szent Szövetség rendszerében gondolkodó nagy hatalmú államkancellár közvetett és közvetlen beosztottai közül többen szimpatizáltak 1848 előtt a reformellenzékkel, illetve később a magyar szabadságharc ügyével.⁹

Ugyanakkor rendkívül érdekes, hogy Cseremiszký Miklós milyen úton jutott el oda, hogy 1849-ben lelkesen ünnepelje a budai vár visszavételét és megvetően nyilatkozzon a Habsburg-abszolutizmusról. Ehhez röviden ismertetnünk kell a bécsi udvar hivatali rendszerének egyik legfontosabb intézményét, a Központi Információs Irodát (Zentral-Informations-Büro, illetve Kommission), amelyet azért hoztak létre, hogy az uralkodót és az államapparátus csúcsein helyet foglaló kancellárokat (az államkonferencia /Staatskonferenz/ tagjait) információkkal lássa el. A birodalom különböző térségeit reprezentáló titkárok jelentéseit az államtanácsosok átnézték, kivonatoltatták, majd miután az Informationsbüro Metternich elnökelete alatt hetente két-három alkalommal ülésező értekezletein a reszortfelelős titkárok referáltak az egyes témákról, a jelentéseket litografált formában továbbították az illetékesekhez. Az irodának létezett egy magyar-erdélyi szekciója (Ungarisch-Siebenbürgisch Sektion), amelynek titkári teendőit az 1830-as évek közepétől 1848-ig Cseremiszký végezte, mégpedig felettesei elégedettségére meglehetősen alaposan, aprólékos felvilágosító jegyzetekkel látva el valamennyi ügy iratait.¹⁰ 1832-ben távollévő főrendek (Széchényi Pál és Orsich Jozefa) képviselő-

8 Egy bizonyos Cseremiszký Mihály 1840 augusztusában a bécsi udvar informátoraként a pesti megyegyűlésen járt, könnyen elképzelhető, hogy névelírás folytán a mi levélírónkrol (vagy talán közeli rokonáról?) van szó. Kossuth Lajos iratai, 1837. május–1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkeresés. Szerk.: Pajkossy Gábor. Bp., 1989. (Kossuth Lajos összes munkái VII.) 649. p. Vö. 13. jegyzet. — Levelezése mellett Cseremiszký 1848. évi naplója is fennmaradt: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien. Alte Feldakten. Karton 1816. Die Wiener Nationalgarde. 1848-13-31. Tagebuch des Nikolaus Csereminski [sic!] secret. Minist. d. Aussern 12/2-29/10 1848., illetve a folytatása: Hadtörténelmi Levéltár. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 4/98.

9 1832-ben például Teleki László is ugyanott, a Metternich-féle kancellárián dolgozott, mint később Cseremiszký Miklós. Vö.: *Szabad György: Miért halt meg Teleki László?* Bp., 1985. (Labirintus) 12. p.

10 Az információs irodáról: *Szekfü Gyula: A házi, udvari és állami kancellária Bécsben. I. In: Levéltári Közlemények, 2. (1924) 48–49. p. (A tanulmány folytatásai Miskolczy Gyula nevéhez fűződnek: Levéltári Közlemények, 4. (1926) 4. sz. 44–79. p., Uo., 5. (1927) 5. sz. 104–127. p.);*

jeként érkezett Pozsonyba, bár a kortársak szemében is nyilvánvaló volt, hogy Metternich küldte az országgyűlésre a precíz, lelkiismeretes hivatalnokot. A Bécsbe szinte naponta érkező „Cseremiszkys Berichte” az államkancellár és a későbbi történészek számára egyaránt nagy haszonnal forgatott anyagokká váltak. Pontosan beszámolt az ellenzék meghatározó személyiségeinek tevékenységéről, az ülésen, illetve a társasági élet kevésbé nyilvános színterein elhangzottakról stb. 1836-ban megjutalmazták, jelentéseit pedig úgy minősítették, hogy azokból az udvar „az országgyűlés menetét megfigyelhette, s annak megfelelőbb irányt adhatott”, felszólították továbbá az elmúlt pozsonyi diéták történetének a kancelláriai levéltár számára történő összeállítására is.¹¹ 1839-ben az újabb országgyűlési követválasztásokról szerkesztett részletes, jegyzetekkel ellátott beszámolót.¹² Talán nem járunk messze az igazságtól, ha megjegyezzük, hogy az évek múlásával ez az ízig-vérig hivatalnok ember sem vonhatta ki magát a kor szellemének hatása alól, és bár munkakörét továbbra is becsülettel ellátta, elege lett Metternich rendszeréből és szimpátia ébredt benne a reformok ügye iránt. (Tudjuk, a magyar reformkorban számos nevesebb közéleti személyiség is járt meg különböző politikai irányzatokat oda-vissza.) Az pedig, hogy 1849-re eljutott a szabadságharc ügyének őszinte támogatásáig, nyilván annak is betudható, hogy a tavaszi hadjárat sikerei nyomán ő is biztosra vette a magyarok győzelmét, és karrierjét az új magyar külügyi apparátusban szerezte volna folytatni. Érdekes dolog: a hivatali szolgálatban eltöltött évek nyomán, bécsi környezetben a tisztviselő szívében felébred a hazaszeretet érzése.¹³

Sándor Pál: Deák és a titkosrendőrség. Titkosrendőri adalék politikai koncepciójáról (1843). In: *Történelmi Szemle*, 23. (1981) 592–610. p., vonatkozó rész: 598–599. p.; *Inventare des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*. 4. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs. Hrsg.: Bittner, Ludwig von. Bd. I. Wien, 1936. (= Gesamtinventar HHStA) 462. p. stb. Szekfi és más elemzők a Staatsarchiv anyagának különösen a „Vormärz”-re vonatkozó iratait nevezték értékesnek. L. még erről: *Reinöhl, Fritz*: Die österreichische Informationsbüros des Vormärz, ihre Akten und Protocolle. In: *Archivalische Zeitschrift*, 1925. 3. Folge, Bd. 5., ill. klny.: München, 1929.

- 11 Cseremiszkys 1832–36. évi szerepvállalásáról l. többek között: *Kacssovits Lajos*: Életem leírása. (Sőj, 1887) OSzKK Fol. Hung. 1329. 46. p. Idézi: *Pajkossy Gábor*: A reformkori Országgyűlési Tudósítások. In: *Levéltári Közlemények*, 65. (1995) 1–2. sz. 121–136. p., 2. jegyz. Továbbá: *Táborosy Ottó*: Az 1836:21. t.-c. létrejötte. In: *Századok*, 64. (1930) I–II. 7–8. sz. 738–767., 9–10. sz. 840–876. p., vonatkozó részek: 752–753., 874. p. Vö. 50. jegyzet.
- 12 Gesamtinventar HHStA, 464. p.
- 13 Megjegyezzük, hogy Cseremiszkys személyének pontosabb tisztázásáig elvben elképzelhető, hogy az 1832–36. évi országgyűlésen jelentést író és az alább közölt leveleket papírra vető

Cseremiszký Miklós 1849. május 24-én, illetve 31-én kelt, a dolgozat végén teljes egészében közölt leveleiben (utóbbihoz másnap, június 1-jén terjedelmes utóiratot fűzött) nem csupán megnyugtanni akarta távoli szeretteit saját jó sora felől, hanem informálni is kívánta az otthoniakat minden, általa fontosabbnak vélt bécsi eseményről. Számos, magánéleti természetű bekezdés elhagyásával a politikai hírcikket szinte szó szerint átmásolta egyidejűleg barátainak, itthoni ismerőseinek írott leveleibe is. A hivatkozott levéltári állagban megtalálhatók a Tengelicen lakó, már említett Gindly Rudolfnak, rövidebb formában Pais Boldizsár boronkai és Laczkóczy Lajos sárvári táblabíróknak írott levelek is, utóbbiak részben német nyelven, kevésbé bizalmas stílusban.¹⁴ (Például Gindlyt „Édes Rudolfom!”-nak, Paist „Tisztelt Polgártársunk”-nak szólította.) Míg korábbi leveleit postai úton juttatta el Kaposvárra, az utolsót — nyilván kifejezetten Habsburg-ellenes politikai tartalma miatt — csempészve akarta hazajuttatni. Gondosan ügyelt arra, hogy megszervezze a levelek útvonalát, amennyire rajta állt, igyekezett elérni, hogy csak a címzett bonthassa fel (pl. korábban is tértivevényrel küldte stb.), mégis alábbi sorai valahogy a rendőrség kezébe kerültek. A levelek német másolatai a bécsi Kriegsarchivban találhatóak, vagyis bizonyítékként használták fel azokat a szerzőjük ellen indított perben. Cseremiszký Miklóst alábbi leveleinek megírása után letartóztatták és előbb halálra, majd kegyelemből több évi várfogságra ítélték.¹⁵ A szigorú ítéletben minden bizonnyal szerepet játszott, hogy a tisztviselő fontos diplomáciai és államtitkok birtokába juthatott. Mégis úgy tűnik, egyelőre nem akart különösebben

Miklós nem ugyanaz a személy, esetleg apa és fia (emellett szólna, hogy 1849-ben még csak öt éve él házasságban, illetve hogy korábbi aktái udvari titkárnak — Hofsecretar — nevezik, később bukkan fel írnoki beosztásban), ennek azonban ellentmond, hogy az Informationsbüro Cseremiszký-aktái 1848-ig egységes sorozatot alkottak, az 1847. évi Handbuch (I. 6. jegyz.) viszont csak egyetlen ilyen nevű tisztviselőt említ. Feltehető, hogy titkári címet csak a nem önálló hivatali szervként, hanem bizottságként működő Informationsbüroban viselt. — Cseremiszkýhez hasonló életutat (a vármegyétől elszakadó és bécsi tisztviselőként dolgozó hivatalnokot) a korábbi időszakból ismert, kiemelve, hogy egy írnok hivatalos titkárrá való előléptetéséhez hosszú idő, olykor 18-20 év is kellett: *Vörös Károly*: Zmeskáll Miklós udvari titkár élete és hivatali pályafutása. In: *Levéltári Közlemények*, 44. (1974) 621-622. p.

- 14 A szöveghez fűzött lábjegyzetekben közöltük azokat a fontosabb mondatokat, melyekkel Cseremiszký kiegészítette a Gindlynek írt levelét a feleségéhez képest. A Cseremiszký által Gindlyhez intézett egyik levelet német nyelven, terjedelmesebb magyarázatok nélkül közölte: *Andics Erzsébet*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. III. köt. Bp., 1965. (a továbbiakban: *Andics*, 1965) 270-275. p. Az alábbi közlés és valamennyi kiegészítés a magyar eredetiből készült. Megőriztük az eredeti helyesírást; a rövidítéseket, elírásokat [...]lel oldottuk fel, a dőlt betűs kiemelések az eredetiből származnak.
- 15 *Andics*, 1965. 275. p.

kémkedni a magyarok javára, csupán egyszerű hétköznapi emberként személyes benyomásait és politikáról kialakult elképzeléseit vetette papírra.

Bécsben dolgozó tisztviselőnk házassága társadalmi állásának megfelelő volt: Somogy vármegye híres főorvosa, Csorba József (1787–1858) egyetlen lányát, Herminát vette feleségül. (Csorbának mellette kilenc fia született, többségük a vármegye által kínált tisztviselői pályára lépett, vagyis Cseremiszký kifejezetten hozzá hasonló értelmiségiek családjába került.) A megyei főorvosnak fontos szerepe volt Somogy egészségügyének történetében, komoly érdemeket szerzett az első kaposvári kórház alapítása, az 1831. évi kolerajárvány visszaszorítása stb. körül, családjával együtt 1834-ben kapott nemesi címet az uralkodótól.¹⁶ Sokirányú munkásságából ki kell emelni, hogy nevéhez fűződik az 1848. évi fordulat után az első, alaposan kidolgozott javaslat a magyar egészségügy szervezetének átfogó modernizálására, amely polgárosodott szemlélete miatt is a hazai orvostörténet kimagasló teljesítményei közé tartozik.¹⁷

Cseremiszký és apósa sorsán keresztül az is jól tanulmányozható, hogy mennyire átformálják a történelmi események a hétköznapi emberek családi viszonyait. Csorba József ugyanis lelkesen támogatta az 1848-as fordulatot egészen addig, amíg az év végén nyilvánvaló nem lett az uralkodóház és Magyarország szembe-fordulása, katonai konfliktusa, Cseremiszký pedig a trónfosztás után lelkes Kossuth-pártinak bizonyult. 1849 elején Windischgrätz Somogy megye élére császári biztosként a rendkívül konzervatív és népszerűtlen Czindery Lászlót (1792–1860), korábbi főispánt nevezte ki. Czindery négy hónapos működése alatt Csorba és családja többször is udvarhűségéről tett tanúbizonyságot,¹⁸ olyannyira, hogy amikor Noszlopy Gáspár szolgabíró április végén indított népfelkelése felszabadította Dél-Dunántúl nagy részét, a főorvosnak családjával együtt menekülnie kellett. A császárpártiak többségétől eltérően nem Horvátország, hanem Zala megye felé indult, ahol a felkelők (egyébként Czindery tisztartójának társaságában) hamar utolérték, és április 29-én Noszlopy fogságába került. A felkelők különleges bánásmódban

16 *Baranyai Béla*: Somogy vármegye nemes családai. In: Somogy vármegye. Szerk.: Csánki Dezső. Bp., é. n. (Magyarország vármegyéi és városai). 612. p.; *Reiszig Ede*: Somogy vármegye története. In: Uo., 513. p.

17 *Csorba József*: Észrevételek az álladalmi egésség rendezéséről hazánkban. Pécsset, 1848. Méltatására I. pl.: *Frankl József*: Fejezetek Somogy megye orvostörténetéből a XVIII–XIX. században. Kaposvár, 1973. (Somogyi Orvostörténeti Szemle) 63. p.

18 Vö. 49. jegyzet.

részesítették Csorbát, Kaposvárt ugyan nem hagyhatta el és a megyeházán kellett laknia, de tovább praktizálhatott, sőt májusban egy ízben Pestre is utazhatott.¹⁹ Bécsben élő veje azonban — mint alábbi leveléből kiderül — minderről semmit nem tudott, csak értetlenül kommentálta, hogy felesége miért szűkszavú „levélkéket” intéz hozzá és miért nem említette Noszlogy csodálatra méltó felszabadító vállalkozását. Sőt, június 1-jén kelt utóiratában a magyar ügy sikerében bizakodva arra is kérte apósát, járjon közbe karrierje érdekében Pesten Szemerénél és Csány Lászlónál, és hogy bizonyítsa hazaszeretetét, kilátásba helyezze egyes bizalmas adatok kiszivárogtatását is — miközben Csorba József éppen Noszlogy fogságában várta a felmentő osztrák seregeket. Egy szakirodalomban megjelent rövid utalás szerint Cseremiszký levelei „Kaposváron is megfordultak”,²⁰ ami ha megfelel a valóságnak, feltételezhető, hogy valamelyik családtagja juttatta azokat a rendőrség kezébe, esetleg azok környezetében élő személy vagy a levelet szállító valamelyik közvetítő „láncszem”. Az bizonyos, hogy após és veje eltérő politikai felfogása és 1849 utáni sorsa (egyiknek kitüntetés, a másiknak várfogság) gyökeresen alakította át korábbi családi viszonyaikat.

A Csorba Herminának írt levelekben, mint említettük, érdekesen keverednek a magánélet és a nagypolitika eseményei, személyiségei. (Cseremiszký mintegy második anyanyelveként beszélhette a németet, több kifejezésnél zárójelben megadta a német megfelelőt, talán bizonytalan volt a magyar szó használatában — egyébként minden esetben alaptalanul.) Beszámol hétköznapi emberek hétköznapi cselekedeteiről, a bécsi tisztviselők életéről (nem is sikerült valamennyit azonosítanunk), hivatali előrelépésének kilátásairól, időjárásról, várható drágaságról, arról, hogy hogyan ültette át új cserépcbe a — minden bizonnyal kedvelt — virágait, mély

19 *Frankl J.*: i. m. 66–72. p.; *Andrássy Antal*: Noszlogy Gáspár kormánybiztossága (1849. március–augusztus). In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 12. Kaposvár, 1981. 203., 212. p. Noszlogy felkeléséről l. még többek között: *Szabó Gyula*: Noszlogy Gáspár, az 1848/49. évi magyar szabadságharc Somogy megyei partizánvezére. Kaposvár, [1953]; *Vörös Károly*: Noszlogy Antal visszaemlékezései. Adalékok az 1849. évi dunántúli népfelkelés történetéhez. In: Századok, 87. (1953) 2–3. sz. 319–376. p.; *Andrássy Antal*: „Mert én (a) forradalom embere vagyok.” Noszlogy Gáspár jelentései Kossuth Lajosnak 1849. május 4.–június 15. In: Somogy, 1989. 3. sz. 75–82. p. stb. Csorba egyébként 1849 augusztusáig fogságban maradt, majd kiszabadulása után ő adta meg a császáriaknak Noszlogy részletes személyleírását, sőt 1852-ben is ő azonosította a letartóztatott, majd halálra ítélt gerillavezért a pesti Újépületben.

20 *Kanyar József*: Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv. Kaposvár, 1967. 218. p. Az is elképzelhető azonban, hogy az értesülés tévedéscen alapul, és Cseremiszký leveleit lefoglalták, mielőtt elérték volna Magyarországot.

apai érzelmekről árulkodó sorokban emlékezik meg távoli kisgyermekéről stb. Érezhetően gyors egymásutánban papírra vetett beszámolóját minduntalan megszakítják a szabadságharcra kapcsolt események, információk, vélemények. (Ezeket a szövegközlésben igyekeztünk értelmező-magyarázó lábjegyzetekkel ellátni.) Cseremiszký érdekes módon csak részben (és kizárólag külpolitikai vonatkozásban) említette a hivatalában szerzett információkat, a magyar hadiesemények vonatkozásában két, a nyilvánosság számára is elérhető forrásra támaszkodott: egyrészt a társasági életben hallott szóbeszédre, másrészt a sajtóra. Ami utóbbit illeti, mivel számára ellenséges közegben élt, meg kellett tanulnia a „sorok között olvasni”, vagyis a tavaszi hadjárat sikerei idején feltűnően szűkszavú és a tényeket is gyakran torzító, a szabadságharcot lejáratni igyekvő bécsi sajtó (elsősorban a Wiener Zeitung) alapján a magyarok sikereit objektívan felismerni és ünnepelni.²¹

Összességében azt mondhatjuk, hogy bizonyos eseményeket kitűnő realitásérzéssel, másokat alaptalan optimizmussal ítélt meg. Előbbihez sorolhatjuk például azt a megállapítását, amikor az osztrák kézre került magyar tisztviselők és katonatisztek kivégzésének hatásáról írt, és helyesen ismerte fel, hogy mindez csak fokozta a magyarok elkeseredett ellenállását, inkább szembefordította az udvarral az ingadozókat.²² Utólag kevésbé érthető, ugyanakkor a magyarok körében elterjedt vélemény volt, hogy Nyugat-Európa államai nem fogják tétlenül szemlélni az orosz beavatkozást, hanem a szabadság utáni egyetemes vágytól hajtva segítségünkre sietnek — minek következtében alaposan eltúloztak minden ilyen vonatkozású hírt. A valóságban Anglia és Franciaország vezetőinek nem állt érdekében egy független Magyarország megteremtése, és közömbösen vették tudomásul a cári intervenciót.²³ Ez azért is érdekes, mert ugyanakkor Cseremiszký jól látta, hogy a nyugati

21 A Wiener Zeitung többnyire sokkal bővebb terjedelemben foglalkozott a nagyvilág más tájain történetekkel, mint a magyarországi hadszíntér eseményeivel. 1849. május 20–25. között például a lap egyetlen magyar vonatkozású információt sem közölt, utóbbi esetben is csak egy április végi kassai hírt a köztársaság tervezett kikiáltásáról (!): Wiener Zeitung, 25. Mai 1849. 1466. p. Később l. a témára pl.: *Rózsa Mária*: Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc eseményeinek értékelése néhány bécsi napilapban. In: Töprengések Kundera „szépséges szép üveggyölyőjé”-ről. Kapcsolatok, hasonlóságok, jelenségek az irodalom Monarchiájában. Szerk.: Fried Miklós–Kelemen Zoltán. Szeged, 1997. 47–65. p.

22 A honvédtiszteket például Haynau júniusi kivégzései döböntették rá, hogy mire számíthatnak vereség esetén. L. erről pl.: *Deák István*: A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. 2. kiad. Bp., 1994. 299. p.

23 L. pl. *Deák I.*: i. m. 306–315. p. Vö. 37–38. jegyzet. Az orosz beavatkozásra l. pl.: *Andics Erzsébet*: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Az 1849. évi magyarországi cári intervenció diplomáciai előtörténete. Bp., 1961. (a továbbiakban: *Andics*, 1961); illetve legújabban:

államok egyensúlypolitikát folytatnak, ami a kis államokra nézve nem sok jót ígér. Nem vall továbbá mély katonai ismeretekre, amikor kifejezetten előnyösnek tartotta Haynau kinevezését, mondván, hogy az új tábornoknak ismerni kell a csatateret, és kissé illuzórikusan fogta fel a magyar tisztikar változatlan voltát is.

Jellemző, „kisemberi” magatartás, hogy az abszolútizmus terjedését és a magyarság elnyomásának jeleit a hétköznapi élet külsőségeiben vélte felfedezni. Például súlyos jelként (a gyűlölt „muszka rendszer” terjedéseként) értékelte a ruházat és a hajviselet szabályozására irányuló törekvéseket, a katonaság kirendelését a császár elé stb. Figyelt ugyanakkor azokra a jelekre is, amelyek az abszolútizmus rendszerének féltreállítását tükrözték, például észrevette a vendéglátóhelyek korlátozását, a korábbinál is erőteljesebb sajtóellenőrzést, a Habsburgokat támogató papság politikai hangulatfelmérésre való felhasználását (gyóntatáskor) stb., amelyek jól mutatják, hogy Buda bevételét követően valóban kisebb pánik uralkodott a bécsi körökben, még ha teljesen alaptalanul is: a honvédsereg ugyanis valószínűleg képtelen lett volna bevenni a császárvárost.²⁴ Jellemző az is, ahogy „ellenállási” törekvéseiről beszámolt. Nyilván nem hirdette alábbi meggyőződését fennhangon hivatalnok ismerősei körében, legfeljebb óvatos utalásokat tett mások előtt arra, hogy talán Jellačić mégsem menthette fel Hentzi budai védőit, kilátásba helyezte, hogy mások füle hallatára mondja el véleményét a gyóntatójának... Feleségét persze rendkívüli körülményekre intette az apósának írt említett sorokkal kapcsolatban. Az otthoniak szemében (akiket odaadó Kossuth-pártiaknak hitt) azonban érthetően úgy akart feltűnni, mint aki bátran kiáll a haza érdekében. A feleségének írt levelekben talán magába fojtott véleményét (gyűlöletét az „édes hazát” eláruló főurakkal, katolikus főpapokkal, császárhű hivatalnokokkal stb. szemben, reményeit a szabadságharc sikereit illetően) is ki akarta adni magából. Erre utal az a tipikus értelmiségi vonás is, hogy az amerikai függetlenség párhuzamaiban, olvasmányaiiban keresett vigasztalást saját kora eseményeivel kapcsolatban.

Cseremiszkó Miklós leveleiből tanulságosan rajzolódik ki a szabadságharc mindennapjait átélő hétköznapi ember világa. Bár 1849-es álmai megvalósulatlanok maradtak (mind Magyarország katonai és külpolitikai sikereit, mind pedig saját diplomáciai karrierjét illetően), százötven év távlatából is egyetérthetünk az egyko-

Roberts, Ian W.: Nicholas I. and the Russian intervention in Hungary. London, 1991. (Studies in Russia and East Europe); *Kovács, Stefan*: Az 1849. évi orosz katonai intervenció Magyarországon. A magyar forradalom és szabadságharc az európai nagyhatalmi érdekek középpontjában. In: Századok, 115. (1991) 3–4. sz. 266–297. p.

24 L. erről pl.: *Deák I.*: i. m. 304. p.

ri bécsi tisztviselő vágyaival: „rendezze minden nemzet függetlenül minden befolyástól a maga kül- és belügyeit, és emelkedve tökéletesedjék.”

Cseremiszký Miklós két levele feleségéhez

I.

Bétsben, pünkösöd hav[a] 24. 1849.

Kedves drága Minkám!

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy ez a nyoltzadik levelem, mert írtam a lefolyt hónapnak 27. és 30., e folyó hónapnak pedig 2. 4. 5. 10. és 17. napjain.²⁵ Ezt szükséges előrebotsátani, hogy lássam, vajon nem vészett-e el levelem mind amellet, hogy tértivevény mellett küldettek? Én tőled csak két egynéhány sorból álló levélkét kaptam, amelyekben meg sem említetted, hogy Noszlopy Somogyban sereget gyűjt.²⁶

Ezen megjegyzésem után a fő tárgyra jövök, t.i. az esketésünk napjának a negyedik ünnepére, amelyen egyszersmind az édes szüléid is a magokét megülik. Erre nézve szívemből kívánom, hogy ez a következő életünkben mind reánk, mind pedig édes Szüléidre és édes Hazánkra nézve kedvezőbb alakban előkerüljön, főképpen pedig, hogy az egészséged alapja megújuljon, melyet az utolsó év nagy megrázott. Amit az által is el fogunk érni, ha te Kaposvárott maradsz egészen mához egy hónapra, feltétlén azt, hogy a környülmények megengedik. Az oka pedig ezen óhaj-tásomnak az, mivel az idén Gleichenbergben²⁷ szintűgy, mint más hegyes vidéke-

25 Sajnos Cseremiszký Miklós korábbi levelei egyelőre ismeretlenek.

26 A Gindly Rudolfnak írt levélben még beszúrva: „bámulnom kell azon híreken, hogy a magyarok nem várják az oroszokat és a beléavatkozásokat, melyről én téged is ezelőtt öt héttel értesítettelek.” Ebből úgy tűnik, Cseremiszkýnek valóban voltak bécsi udvari körökből származó bizalmas információi. Schwarzenberg osztrák miniszterelnök és külügyminiszter ugyanis — hosszas diplomáciai tapogatózást követően — április 21-én kért fegyveres segítséget az oroszoktól, amelyet az április 24-i minisztertanács jóváhagyott, és május 1-jén nyilvánosságra is hoztak. *Andics*, 1961. 360–365., 373–374. p. A május 12-i közös manifesztumra l. pl.: *Márki Sándor*: Az 1848–49-ik évi szabadságharc története. In: *A modern Magyarország. (1848–1896) Bp.*, 1898. (A magyar nemzet története, X.) 322. p.

27 Gleichenberg: stájerországi község, vastartalmú, illetve különböző ásványi sókban gazdag gyógyfürdői miatt kedvelt üdülőhely, nagyon sok magyar is felkereste. Éppen 1849 tavaszáról–nyaráról van egy adatunk, miszerint (Cseremiszkýék tervezett útjához hasonlóan) sok magyar

ken hideg van az új hó miatt, és mivel a füredi²⁸ víznek is több foganatja lesz, ha használása után még odale maradhatsz, ámbár reám nézve az elmaradástok nincs kedvező befolyással; mert édes Hazánk sorsa és a magány igen nagyon hat a kedélyemre, amit annál inkább megérzek, mivel az idő sem igen kedvező, hogy lehetne használni a mezei sétálásra. A többi állapotomra nézve is mindeddig csak azon változás történt, hogy báró Werner reám bízta azon iratok fogalmazását, amelyek a diplomáciai téren még deák nyelven folynak, ilyenek: az uralkodás általvétele, a követküldés, a házassági, születési és meghalózási esetek, a békekötések és más szövetségi esetek, mind ezen tárgyakat első osztályon diplomáciai tárgyaknak nevezük. Nébauer figyelmeztetett engemet ezen tárgyakra, azt mondván, hogy Pilát-ra akarják bízni, holott én jobb deák vagyok.²⁹ Báró Werner annál inkább teljesítette a kérésemet, mivel a tárgy ügyis báró Pflüglhez tartozik, aki alatt én is dolgozom; báró Messhengen Piláték mellett van, míg nem jelentém magamat. A ministerségben csak négyen tudunk deácul, úgymint: én, Fissko, (lengyel, a magyarok eránt rokonszenvvel viseltetik), és két Pilát, akik a Jézsuiták alatt végezték tanulmányjaikat.³⁰

nemes indult üdülni Grazon át Gleichenbergbe. Joseph Andrew Blackwell magyarországi küldetési, 1843–1851. Szerk.: Haraszti-Taylor Éva. Bp., 1989. 182. p.

28 Feltehetően Balatonfüredről van szó.

29 Értsd: jobban beszél latinul.

30 Cseremiszký itt az 1848 előtt Metternich által vezetett államkancellária számos együtt dolgozó tisztviselőjét megnevezte, amiből az is következik, hogy a nagy hatalmú kancellár távozását követően a külügyi apparátus együtt maradt a bécsi forradalmak utáni időszakban is. A Cseremiszký által említett személyek és beosztásuk 1847-ben: Joseph Werner báró és Franz Menbhengen báró egyaránt a Metternich után következő hivatali ranglétrán található hét udvari tanácsos (Hofrat und Staats-Offizialen) közé tartoztak; rangban őket követte Ernst von Niebauer kancelláriai tanácsos (Staatskanzlei-Rat); Wilhelm Pflügl báró és Joseph Anton von Pilat a kancellária külországi szolgálatában álló személyekként (követekként; im ausserordentlichen Dienste) szereztek számos udvari elismerést; Clemens von Pilat a kancellária udvari titoknok (Hofsecretar), Peter Carl Fissko pedig egyszerű hivatalnok (írnök; Offizial) volt. Handbuch, 1847. I. 19., 194–198. p. Megjegyzendő, hogy a jezsuita rend visszatelepítésének kérdése a XIX. század első felében az egyik legtöbbet vitatott belpolitikai kérdés volt Európa számos államában. Ausztria 1820-ban engedélyezte a rend letelepedését Galíciában (Magyarországon erre a közvélemény ellenállása miatt csak 1853-ban nyílt lehetőségük), a rendtagokat, illetve az iskolákban végzett tisztviselőket a kortársak egyértelműen a polgári erővel szembenálló abszolutizmus iránti elkötelezettséggel azonosították. L. erről: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum, 2851. rakt. sz. Religionis Jesuitae, 1811–1923. 1820.; *Petruch Antal S. J.*: Száz év a magyar jezsuiták múltjából. A magyar jezsuiták a közös rendtartományban. 1–2. köt. Kecskemét, 1992. (Anima una könyvek, 4–5.) 53. p., illetve részletesen: *Fazekas*

A politikai téren az utolsó levelemtől nevezetes volt a két tsászárnak édes Hazánkat érdeklő nyilatkozványja, mind a kettő gyalázza édes hazánkfiat, akik védik annak törvényes önállását, és úgy van szerkesztve, hogy az egész világ, amely nem esmeri édes Hazánk törvényeit, szerződéseit, viszonyjait és háromszáz esztendői elnyomatását, kárhoztassa mindazokat, akik édes hazánkat meg akarják menteni a lengyelországi sorstól. Nem is tett ezen két nyilatkozvány kedvező benyomást a közönségre, kivéven a petsovitsokat,³¹ akik a muszka segítségben találnak boldogulhatást. Ezt látják a fejedelmek, meg azt is, hogy a magyarok már Erdélyben és Jordánovonál Trentsin vármegye szomszédságában visszaverték az oroszokat;³² hogy a török nem engedte meg Rájácsics kérésére az oroszok bementét a Bán-ságba;³³ hogy a németországi népek a tavaly vett ígéretek teljesítettését sürgetik,

Csaba: A szerzetesrendek reformkori megítélése, különös tekintettel a jezsuitákra. In: Történelmi Szemle, 40. (1998) (megjelenés előtt).

- 31 Pecsovics: a konzervatívok, illetve az eszközökben nem válogató, elvtelenül udvarhű személyek gúnyneve, amely a konzervatívok 1839. évi Tolna megyei főkortesének nevéből köznevesült. L. pl.: *Csapó M.*: i. m. 102. p.
- 32 Cseremiszký információja téves, túlzáson alapul. Május közepén Jordanów galíciai helyesgnél a 3. orosz hadtest (Zasz tábornok parancsnoksága alatt álló) egyik portyázó csapata tévedésből lépte át a magyar határt, majd az útjába kerülő nemzetőr egységet szétverte és visszatért Galiciába. Ez a hír torzulhatott a bécsi tisztviselő gondolataiban az oroszok visszaverésévé. Június elején egyébként az oroszok valóban megszállták (az egyébként nem Trencsénhez, hanem Árvához közel eső) Jordanówt, hogy megtámadják a Rózsahegyen állomásozó magyar alakulatokat. A betörő kozákok akciója a polgári lakossággal való kegyetlenkedések miatt is elhíresült. Az erdélyi magyar sikerekről szóló információk vagy téves híreken alapulnak, vagy pedig még arra vonatkoznak, amikor Bem február–márciusban kiverte a mintegy hatezer fős, Havasalföldről érkezett orosz sereget. L. minderről pl.: Sass báró május 16-iki levele Divéky Antal árvamegyei alispánhoz. In: *Árvamegyei Hírlap*, 1889. 10. sz.; *Hegyesi Márton*: Első mérközéseink az oroszokkal 1849-ben és a héthársi ütközet. In: *Századok*, 33. (1899) 652–657. p.; *A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról*. Szerk.: Rosonczy Ildikó–Katona Tamás. Bp., 1988. 268–269., 460. p.
- 33 Az értesülés igaz, bár hozzá kell tenni, hogy Törökország szimpátiája nem volt teljesen önzetlen. Amikor 1849 tavaszán az oroszok első ízben avatkoztak be az erdélyi harcokba (l. előző jegyzet), a formailag török fennhatóság alatt álló Havasalföldet használták bázisul. (1848 júliusában szállták meg a román fejedelemségeket.) A Porta Oroszország elleni mozgósítást is elrendelt, amit csak Anglia határozott ellenzésére állított le. Josip Rajačić (1785–1861) karlócai szerb pátriárka, a szerb nemzeti mozgalom egyik meghatározó egyénisége. Cseremiszký véleménye azért is túloz, mert igaz, hogy Rajačić többször fordult a magyarok elleni segítségért I. Miklós cárhoz, de utóbbi ezt mindvégig határozottan elutasította, mert Oroszország hatalmi érdekei stabil Habsburg-birodalmat kívántak és nem a nemzeti mozgalmak megerősödését, beleértve még a szlávokat is. L. erről: *Andics*, 1961. 82–84. p.; illetve részlete-

mégpedig erővel sürgetik, amelyhez sok helyen a katonai erő tsatlakozott, és Kolb követ a fránkfurti nemzeti gyűlésben a magyarok példáját ajánlotta;³⁴ hogy Olaszországban új háború keletkezik, ahol a frantziák a muszkák példáját követve beléavatkoznak,³⁵ és Radetzkynek tudósítása szerint mintegy éjtszakán által a földből teremnek; hogy a magyar népnek a hangulata a tsászáriakra nézve éppen nem kedvező, amely ezeknek semmi áron nem akar adni élelmezést, az erőszak használása pedig még rosszabb, sőt a bankjegyeket mindég elfogadja abban a reményben, hogy a magyarok győznek, és ez ellen Welden édes Hazánkban is a rögtön ítéletet kihirdetete.³⁶

Meglehet, hogy boldogul, de én telyességgel nem hiszem. Ily eszközök nem vezetnek tészlra. Mindezeket, mondom, látván a fejedelmek és azt is tapasztalván, hogy az angol és a frantzia gyűlés Osborne és Flocon indítványjait édes hazánkra nézve el nem mellözte, sőt, hogy a ministerek pártolólág nyilatkoznak,³⁷ és hogy

sen: *Thim József*: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. I–III. köt. Bp., 1930–1940.; *Szerbek és magyarok a Duna mentén. Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből.* Szerk.: Bona Gábor. Bp., 1983.

- 34 Németországban valóban sor került ekkoriban felkelésekre (Drezda, Pfalz, Baden stb.), a forradalmi mozgalommal kapcsolatos várakozások azonban túlzottak. Kétségtelen viszont, hogy a „magyar példának” valóban óriási népszerűsége volt a német területeken. L. erről pl.: *Varnhagen, Karl August*: Tagebücher. Leipzig, 1862. Bd. VI. 137., 316. p. stb. A frankfurti birodalmi gyűlés egyébként május 31-én áttette székhelyét Stuttgartba, majd június 18-án végleg felszámolták tevékenységét.
- 35 Piemont 1849. március 20-án mondta föl a fegyverszünetet, amelyet az olaszok gyors vereségei követtek, vagyis a levél írásakor már az „új háború” nem keletkezett, sokkal inkább vége felé járt. Két forradalmi góc volt még Itáliában: Róma és Velence. Előbbi ellen tényleg a franciák indítottak csapatokat, és április elejétől több sikertelen partraszállást, illetve csatát követően egy hónapos ostrom után vették be, július 2-án. Az egyébként Magyarországgal szövetséges Velencét (Daniele Manin április 2-i diktátorra választása után) május 27-től augusztus 22-ig ostromolták az osztrák csapatok.
- 36 Az ún. Kossuth-bankóról van szó, amely valóban kiszorította az egyéb fizetőszközöket Magyarországon, ezért széles körben el is fogadták azt. Cseremiszký értesüléséhez azonban hozzá kell tenni, hogy Welden május 20-i hirdetménye csak haditörvényszék elé állítást helyezett kilátásba — egyébként ugyanúgy, mint a Szemere-kormány azokkal szemben, akik nem fogadják el fizetségként a magyar bankjegyet, vagyis a polgári lakosság gyakran nehéz helyzetbe került a fizetőszközök tekintetében. L. erről pl.: *Faragó Miksa*: A Kossuth-bankók kora. (A szabadságharc pénzügyei.) Bp., [1912] 240. p. Az udvar egyébként a szabadságharc bukása után valóságos hajszát indított a Kossuth-bankók elkobzására. L. pl.: *Sashegyí Oszkár*: Az abszolutizmuskori levéltár. Bp., 1965. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 4.) 296. p. Welden pénzjegyekkel kapcsolatos rendeleteit l. *Andics*, 1965. 228. p.

különösen a francia választások minden vesztegetés datzára is, amely az orosz és ausztriai részről használtatik, nem ígérnek kedvező sikert,³⁸ azért Varsóban tanácskozmányt tartanak a népek boldogítására nézve.³⁹ Tsak vigyázzanak, hogy veszedelmökre ne forduljon ezen törekvésök, mely annál nagyobb ellenhatást fog okozni, mennél nagyobb erővel fognak dolgozni a népek elnyomásán. Ezek is jól látják, hogy az eddigi állapot nem maradhat, mivel a roppant seregartás őket tenkre juttatja. Ily körülmények között még az sem fog sokat használni, hogy édes Hazánk ellen még Haynau vezért is, aki Velentzét ostromlotta, kihívták Olaszországból.⁴⁰ Előttem egy külföldi követ azt mondta, hogy tsak jöjjön ki Rá[de]tjzky is, ha a hírét nevét el akarja veszteni; mert a magyar nemzet különbözik az olasztól, a magyar lelkes, vitéz és erős nép. Meglehet, hogy tsalatkozunk, én legalább részemről mind eddig nem tsalatkoztam, hanem ha édes hazánkat vagy 500 000 oroszsal

- 37 Ralph Bernal Osborne angol képviselő május 11-én interpellált először a londoni alsóházban a magyar szabadságharc ügyében, majd a nyár folyamán többször tiltakozott az orosz intervenció ellen. Kérdéseire Palmerston miniszterelnök többnyire kitérő válaszokat adott. Más magyarbarát angol politikusokhoz (Richard Cobden, Lord Dudley Coultis Stuart stb.) hasonlóan őt is a Kossuth által Londonba küldött Pulszky Ferenc nyerte meg a szabadságharc ügyének. Ferdinand Flocon (1848-ban az ideiglenes kormány tagja, 1849-ben kereskedelemügyi miniszter, a *La Réforme* c. lap szerkesztője) ugyanígy, a Párizsban tartózkodó Teleki László tevékenysége nyomán adott hangot a magyarok iránti szimpátiájának, május 12-én interpellált Drouyn de Lhuys külügyminiszterhez, aki szintén legfeljebb aggodalmának adott hangot, de egyáltalán nem kívánt diplomáciai lépéseket tenni a magyarok érdekében. (Már csak azért sem, mert a rövidesen összeülő új francia parlamentben jelentősen változtak az erőviszonyok. Vö. 38. jegyzet.) Az azonban már Cseremiszký torzítása, hogy a miniszterek támogatták volna az orosz- és Habsburg-ellenes fellépést. L. minderről: *Horváth Jenő*: Anglia és a magyar szabadságharc. I–II. In: *Századok*, 59. (1925) 2. sz. 592–612. p., 3. sz. 720–738. p.; *Haraszti Éva*: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp., 1951. 79., 82–83. p.; *Waldapfel Eszter*: A független magyar külpolitika, 1848–1849. Bp., 1962. 227., 301–306. p.; *Kovács Endre*: Szabadságharcunk és a francia közvélemény. Bp., 1976. 163–166. p.
- 38 Franciaországban 1849. május 13-án tartottak parlamenti választást, mely Louis Bonaparte, a konzervatívok, illetve a monarchia híveinek elsöprő sikerét hozta. Ebben azonban — levélírónk feltételezésével ellentétben — alig volt szerepe az osztrákok és az oroszok befolyásának, sokkal inkább annak, hogy a lakosság az anarchiától és a pénzügyi nehézségektől való félelmében elfordult a forradalmi, illetve a köztársasági mozgalmaktól és „rend” után áhítozott. L. pl. *Bainville, Jacques*: Franciaország története. Bp., é. n. 413–414. p.
- 39 Ferenc József és I. Miklós cáj május 21-i varsói találkozásáról van szó, ahol az osztrák császár — emlékezetes módon — kézcsokkal köszönte meg az orosz segítséget.
- 40 Haynau valóban többször kiténtette magát az itáliai fronton. Radetzky alatt részt vett a piemonti döntő vereségét hozó custozzai ütközetben (1848. július 23–25.), majd 1849 márciusától a második olaszországi hadjáratban is.

előzönlük,⁴¹ és azt egészen pusztává teszik, akkor legyőzik édes Hazánkat, mert nem lesz benne nép. Azonban ilyen irtó háborút a mívelt nemzetek sem fognak tűrni, amint Görögországban láttuk. És nem hinné az ember, mire nem vetemednek, hogy édes Hazánknak ártsanak. Csak gondold el, már esztendeje, és mégsem engedik meg innen, hogy a pápa a kinevezett magyar püspököket és érsekeket megerősítse.⁴² Ezt pedig csak azért, hogy ezek a tsászáriakkal tartsanak. De a nép okosabb és a Hazánkkal tart. Az sem talál sok követőre, hogy egynehány magyar főrendű vadászcsapat felállítására adózott, és hogy hertzeg Esterházy Miklós katonának állott és Weldenhez segédül jő.⁴³ Az nagy szerentsétlenség, hogy Buda vára még mindég ostrom alatt áll,⁴⁴ és így sok idő és sok erő vész a magyarok részéről, azonkívül pedig még Pest városa is szenved.

Még egy nevezetes eseményről tudósítlak, amely itten történik, és nem csak Orosz- és Törökországban, de amely édes Hazánkban nem történik és nem is képzelhető, hogy történne. T. i. a skótusok tanodájában a fekete táblán van rendelvény, melynél fogva a dcákok tiltatnak attól, hogy hosszú haját, galléros inget, bizonyos sapkát, kabátot s a [többi] viselhessenek. Törökországban csak egyszer volt ily rendelvény szükséges, amidőn Mahmud⁴⁵ [a] török birodalomnak általános

41 Bár a cári orosz hadsereg jelentős része részt vett az intervencióban, ez a szám érzelmektől fűtött túlzás. Hozzávetőlegesen 200 ezer orosz katona lépett Magyarország földjére, hogy megsegítse a mintegy 175 ezres császári hadsereget, az utóbbinál valamivel kisebb magyar csapatok ellen.

42 1848. június 25-én V. Ferdinánd kinevezte a Batthyány-kormány által előterjesztett öt főpapot az üresedésben lévő egyházmegyék élére, ám ennek szentszéki megerősítése valóban nem következett be. L. pl.: *Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és állam 1848–49-ben.* Bp., 1928. (Szent István könyvek, 58.)

43 A magyar konzervatívok május 17-i pozsonyi gyűléséről van szó, amelyen a Habsburgok további anyagi és fegyveres támogatására, illetve önkéntes szabadsapatok szervezésére tettek fogadalmat. (Korábban Szirmay István gróf toborzott sikeresen ilyen alakulatokat, bár a császári hadvezetés ezek harci értékét és megbízhatóságát nem értékelte túl nagyra.) L. pl. *Höke Lajos–Szabó Ferenc: Magyarország újkori története.* Nagybeccerek, 1893. I. köt. 359–360. p.; *Andics,* 1965. 73–76., 93–95. p. — Esterházy Miklós (1817–1894), Esterházy Pál hercegnek, a Batthyány-kormány miniszterének fia. Cseremiszky vonatkozó értesülése pontos, 1849-ben valóban az osztrák hadseregben szolgált mint lovassági főhadnagy. Világos után őrnaggyá léptették elő, illetve a Szent István-rend kiskeresztjét kapta. L. róla: *Esterházy János: Az Esterházy család és oldalágainak leírása.* Bp., 1901. 133. p.

44 Ez a megállapítás a levél keltekor már nem volt helytálló. A magyar csapatok május 21-én reggel bevették a budai várat.

45 II. Mahmud török szultán (1808–1839) több felvilágosult reform kezdeményezője, megerősítette a központi hatalmat, megszüntette a janicsárságot stb.

átalakulását felfogta; Oroszországban azonban mindég fennáll p[éldának] o[káért] az a parancsolat, mely osztálynak szabad bajuszt viselni. A kérdéses rendelet tehát muszkától van költsönözve,⁴⁶ és nagy rosszallást idézett elő. Kiveszem a petsovi-tsokat, akik közül túlzó mértékben Barlanghi barátom is tsaládostól tartozik, úgy annyira, hogy nehéz velök beszélni, és azért tsak egyszer voltam nálok ebéden, és akkor is kimentek a szobából, amidőn Baranyay meg én kezdetünk mutogatni, hogy Jellachich nem jöhetett a budai őrizetnek segítségére, mert az asszony nagy örömmel elbeszélte, hogy a tsászáriak Budán nagy segítséget kaptak és felmentettek az ostromtól.⁴⁷

Még egy nevezetességről értesítlek, amely annál fontosabb, mivel a vallás le alacsonyítását illeti. Azt hallom t.i., hogy a papok az embereket a gyónásban kikérdezik, beléavatkoznak-c és beszélgetnek a politikáról? Azokat megdorgálták, akik ezt tselekedték. Hát már erről az oldalról is működnek az absolutismusra nézve! Ha nem is mentem volna gyónni, most megteszem és lehordom a gyóntató atyát oly fennszóval, hogy a többi nép is hallhassa.

Az esmerősink mind kérdezősködnek, hogy vagytok, és köszöntetnek benneteket. Bártschné⁴⁸ már kétszer felszólított, hogy látogatnám meg őket, és vinnélek

46 A következtetés ebben a formában túlzás, de kétségtelen, hogy 1849-től az osztrák abszolutizmus sokkal nagyobb gondot fordított alattvalóinak „megfelelő” öltözködésére és ruházatára. Világos után Zichy Ferenc (I. 59. jegyzet) előírása nyomán például a nagyváradi püspök külön körlevélben szabályozta papságának öltözetét, különös tekintettel a nemzeti színek tiltására. L. *Andics*, 1965. 394–396. p. Köztudott volt továbbá az „ellenzékinek” minősített korszakáll tilalma stb.

47 Jellačić április 24-én hagyta el Budát, és a Duna jobb partján Eszék felé vonult, valóban azzal az utasítással, hogy kedvező pillanatban kísérelje meg a főváros felmentését. Jellačić erőit azonban ehhez túlzottan is lekötötték a délvidéki hadműveletek. Az ostrom hetei alatt a várban nagy reménységet fűztek a felmentő csapatok érkezéséhez, és jellemző módon többször hallani is vélték azok megérkezését. L. erről: Budavár bevételének emlékezete, 1849. Szerk.: Katona Tamás. Bp., 1989. (Pro Memoria) (a továbbiakban: Budavár bevétele i. m.) 11., 225–226. p. — Barlanghi László: 1847-ben a magyar kancelláriához kinevezett udvari ügyvivő (ágens; Hofagent bei der Kön. Ungarische Hofkanzlei), számos megye táblalábjára. A Barlanghiak udvar iránti elkötelezettségét mutatja, hogy az önkényuralom korában nevük felbukkan az Arad megyei bíróság tisztviselői között is. Handbuch, 1847. I. 660. p.; Magyarország és a hozzá kapcsolt részek tisztii névtára 1845^{dik} évre. Buda, 1845. (= Tisztii névtár, 1845) 98. p.; Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1859. Theil 4. Wien, 1859. 241. p. Baranyay Ferenc: az osztrák pénzügyeket irányító udvari kamara (Hofkammer) fogalmazója. Handbuch, 1847. I. 246. p.

48 A név gyakorisága miatt (illetve azért, mert az sem bizonyos, hogy a jelzett Bártschékat Cseremiszkya a munkája következtében ismerte meg), az illető beazonosítása nehéz. Felté-

azután benneteket is hozzájuk. Minden esmerősünk egészségesek. A házmesternek a sógorasszonyja halálán van és nehezen épül fel.

Én a virágokat történetesen megszaportítottam, a borostyánt (Efeu) nagyobb tserpbe ültettem, és azolta hajt, a kis tavirózsa virágzik, és egy nagy szépen virágzó tserjénk is van.

Pepi örült a levelemnek, válaszolt reá és megkért, hogy ezután is írnam meg neki a hazai eseményeket. Ő betegen feküdt Veronában, és most elmegy Majlandba, onnan pedig Páviába. — Hát ti hogy vagytok? A kedves babánknak az emlékező tehetségét kell az által gyakorolni, hogy tanuljon megemlékezni a távollévőről, naponként gyakrabban emlékeztetni kell őtet arra, mit tsinál az apja, előadván neki azokat, amiket velem tett, p[éldának] o[káért] virágot szedett s a t[öbbi]. Így emlékeztünk meg a nagyanyjáról is, noha róla nem emlékezhetett. Ezen bánásnak igen jótékony hatása lesz, úgy tanul szeretni távollévőket is, és érántok háládatos lenni. Ezen kérésem mellett őtet, a nagyszüléit és Eduárdot⁴⁹ tsaládstól együtt tsókoltatom. — Én majd 23. júniusban innen Sopronyba indulok, és 24ikben Sárvározt leszok, ahova ti is a nagymamával legalább 25ikben meg fogtok érkezni. — Ma mertem kimenni Vallnerrel Neustiftig és rútol megáztunk. Alig van nap, hogy nem esnék, és hirtelen kerekedik a zápor égi háborúval. Ugyanott láttam Braulikot Fersttel leányjával, de nem köszöntöttem őket.⁵⁰ — A vetések igen szépek, de azt

telezhetjük, hogy esetleg Friedrich von Bartschról, az udvari könyvtár (Hofbibliothek) egyik könyvtárosáról (Custod) van szó. Handbuch, 1847. I. 121. p.

49 Csorba Ederől, Cseremiszký egyik sógoráról van szó. Az üdvözlés érdekessége, hogy az illető a levél keltekor apjával együtt már régen császárpárti nézeteket vallott, sőt a Cseremiszký által megvetett Czindery még február elején aljegyzővé is kinevezte. *Dobai András*: Somogy megye politikai igazgatása az önkényuralom korában (1849. január–1865. szeptember). Kaposvár, 1989. (Somogyi almanach, 50–51.) 9. p.

50 Neustift: Neustift an der Rosalia (Újtelek). A számos Wallner nevű bécsi tisztviselő közül feltehetően Wallner Antalról, a magyar kancellária korábbi ágenséről van szó, de elképzelhető még az udvari kancellária kiadói hivatalának járulnoka (Accessist), Wallner József is. Abban, hogy Cseremiszký udvariatlanul nem köszönt két ismerősének, mintegy politikai állásfoglalása is kimutatható: Carl Braulik és Leopold Valentin Ferstl korábban egyaránt a Joseph Sedlnitzky gróf által harminc évig irányított, hírhedt központi rendőri és cenzúrahivatal (Polizei und Zensur-Hofstelle) tisztviselőjeként dolgozott, előbbi fogalmazóként, utóbbi tanácsosként. Mivel 1848 előtt köztudottan Sedlnitzky kezében futottak össze a kiterjedt és befolyásos besúgóhálózat szálai, feltehető, hogy beosztottaitól emiatt is tartott környezetük. Handbuch, 1847. I. 230., 239., 284. p. Sedlnitzkyt egyébként egyik történetírónk találóan nevezte „felkapaszkodott, félművelt és kivételesen rossz szellemű” embernek. Cseremiszký és Ferstl személyes konfliktusa egyébként jóval régebbi eredetű lehet. Utóbbit ugyanis főnöke már az 1832–36. évi diéta előtt a megyegyűlések ellenőrzésének koordinálásával bízza meg, majd Ferstl 1832-től

mondják, hogy Morvaországban a muszkáknak takarmányul lekaszálják. Ugyan értekezéssel édes szüléiddel, valyon nem lehetne-e számunkra onnan lisztet hozatni oly módon, hogy az úton el ne romolnék, és lenne-e érdemes ezt tenni, mert a liszt és a zsiradék télen nagyon drága lesz.⁵¹ Hiszen Te igen jól tudod, mennyire volna szükségünk, és mi ezt valamely ajándékkal kipótolhatnók, ha a pénzt el nem fogadnák. Sapienti pauca sufficient!⁵² A vám mázsájától nem nagy, és én lisztes ládát tsináltatnék neki. — A szolgálónk igen szorgalmatos, megmossa a függönyöket, és számomra köt harisnyát mindamellet, hogy egy héttől Hermánnyéknak is szolgál, akiknek a tselédjök a kórházban van.

Ezt is tudodra adván, édes feleségem, szívémből öllelek és vagyok

leghívebb férjed és barátod
Miklós

Pozsonyban az országgyűlési rendőrség vezetője lett, beosztottait jellemző módon az ellenzékiek csak „hidrának” gúnyolták. Feltételezhetjük, hogy a reformellenzékéről szintén szorgalmasan adatokat gyűjtő, jelentéseket író, ám az államkancellária tanácsosaként dolgozó Cseremiszy nem volt jó véleményel a „közönséges” besúgónak tartott Sedlnitzky-beosztotokról. *Sándor P.*: i. m. 592–593. p.

- 51 A Gindly Rudolfnak írt levél így folytatódik: „Itten nagy drágaság lesz; mert édes Hazánk el van zárva, és a katonaság mindent felemészt. Ugyan azért kérek, írd meg nekem, nem lenné-e kész arra, hogy számomra a gőzösön lisztet küldenél Tolnárol, ha egyszer vége szakad a háborúnak és a közlekedés helyreáll. Ingyen nem kívánom, de tsak jutányosabban szeretném beszerezni, mintsem itt lesz. Így az úton sem romlanék el, mert rövid idő alatt megkapnám. Ha édes Hazánk kivívja a függetlenségét, akkor légy rajta, hogy Bezerédynek, Perczelnek, és másoknak befolyásuk által a hazai szolgálatba felvétessem. Én képes vagyok édes Hazánknak a külügyi körben tetemes szolgálatokat tenni, mert igen jártas vagyok benne. Tsak láthatnád az írományokból, mely erőlyesen működtem én már e téren különösen Oroszország ellenében, ahol félszázados elhanyagolt követeléseink és örökségeink is vagynak! Elég nagy szerentstlenség a kedélyemre nézve, hogy a politikát kelle tanulnom esmerni.”
- 52 Az okosnak kevés is elég, vagyis kevés szóból is ért az okos ember.

II.

Bétsben, pünkösöd hav[a] 31. 1849.

Kedves drága Minkám!

Olvasván a tegnap estvéli bétsi újságban Somogynak állását édes Hazánk szent ügyére nézve, feltettem magamban, hogy ezen kilentzedik leveletem rendkívüli úton juttatom kezeidbe, mivel Gervay barátunk az utolsóról azt mondá, hogy talán még által tsúszik. E jelen leveletem Laczkóczy veszi a postán, és Sárvárról elküldi Jósa barátomhoz Keszthelyre, onnan Pfefferhez küldendőt, hogy így végtére Kaposvárra érthessen, ahol az én kedvesim múlatnak, és hogy június 23ikáig ott múlassanak, szívemből kívánom. Miért ezt tegyétek, azt az előbbi levelem magába foglalja, és itt ismételve csak azt jegyzem meg, hogy én 23ikban indulok Sárvárra. Azonban mindamelltt ne késedelmeskedjete, ha a környülmények oly fordulatot nyernének, amely veszélyeztetné az otlételeteket.

Ezt előrebotsátván, használok e soraimat némelyek közlésére; amelyek reád nézve nem lesznek érdektelenek. Ilyen többek között azon környülmény, mely édes Hazánkfiaira nézve nem csak ámító, hanem kábító, t.i. Welden, Jellachich, Rohonczy⁵³ és mások kezdik nagyon használni a hirdetményeikben a *király* nevet, holott itten csak a [tsászár] címet szabad használni.⁵⁴ Ezen urak tehát a népet a mostani szükség esetében a tévútra vezetik, igen jól tudván azt, hogy a magyar *királyjáért, alkotmányjáért, szabadságáért és Halzáljáért él és hal.* Ha majd le lesz győzve édes Hazánk, akkor bizonyosan muszka módon fognak bánni a néppel, és nem lesz többé király, hanem csak tsászár és a magyar *ausztriai*, holott most Welden azt is mondja, hogy fentartja a *magyar alkotmányos szabadságot és nemzetiséget.* Ez már igazi hazugság.

Ilyen Buda várának elfoglalása, mely 21ikben ment végbe. Akár mind a két városban leírhatatlan, de amennyire a pusztításnak a leírásait olvastam, úgy látszik, hogy azon a tájon nem történt rombolás, ahol édes Szüléidnek házok fekszik, sőt a nemeshegyi féle ház is épen maradt. A vérontás nagy volt, de nagy a szellemi befolyás is, amelyet ezen történet okozott édes Hazánkban. Nagy lelkesedést tá-

53 Rohonczy Ignác, 1848 előtt a Konzervatív Párt egyik tevékeny figurája, előbb Sopron vármegye főjegyzője, majd 1845–1848 között adminisztrátora, 1848 végétől Sopron és Vas megyék császári biztosa, Világos után pécsi kerületi főbiztos.

54 Így jelent meg pl. a Petőcz György kivégzéséről kiadott közlemény is, l. alább, 59. jegyzet.

masztott a nemzetben. Ezenkívül nyert a nemzet sok ágyút, fegyvert s egyébeket, amelyekre igen nagy szüksége volt.⁵⁵ Ezen történetnek az elterjedése arra bírta a bétsi újságot, hogy azt a közönségnek rendkívüli lapban tudtára adta.⁵⁶ Ezen alkalommal mondott egyszer igazat, és mi történt? Letiltatták a lapnak az árulását, ameddig csak lehetett, tízezer kelt el belőle. De állallatták, hogy lehetetlen eltitkolni, és azért a bétsi újságnak a szerkeztetője, aki be volt zárva, nyilván megmondotta, hogy felsőbb meghagyásnál fogva tette a közlést. Azért minden újságok közlik a várnak elfoglalását, de oly módon, hogy árnyék essék a magyarra, [példának] o[káért] azt mondják, hogy Ceccopieri olasz ezerede elárulta, holott úgy látszik, hogy ezek azért nyújtottak kezét a magyaroknak Sándor házánál, hogy meg ne ölessenek, amint Görgey felszólításában megmondotta, ha meg nem adják magukat.⁵⁷ Ezen felül már a bétsi és fejérvári kapu is el volt foglalva rohanással, és így a védelmezés felesleges. A lántzhídnál volt aknának (Mine) az elsütése nem tett kárt, maga az őrnagy (Major) sütötte el, mivel a legénység nem akarta megenni,

-
- 55 Cseremiszký megjegyzése helytálló. Megjegyezzük, a budai vár ostromának szükségességéről szóló közismert vitában az egyik fő érv éppen a magyarok birtokába került fegyverzettel kapcsolatos: az összesen 248 ágyú és több ezer gyalogsági fegyver a hadianyagellátás szempontjából fontosnak bizonyult.
- 56 Extra-Blatt zur Wiener Zeitung, am 27. Mai 1849. Ugyanez a hír szó szerint megjelent még a másnapi lapszám hírovatában is, az utolsó oldalon: Wiener Zeitung, 28. Mai 1849. 1493. p. Az újság szerkesztője egyébként ekkor Dr. Georg Seuffert (Seyfert) neves újságíró, számos korabeli — Magyarországon is olvasott — német lap (Augsburger Allgemeine Zeitung, Neue Prussische Zeitung stb.) bécsi levelezője volt, akinek 1850-ben távoznia kellett az osztrák kormánylap szerepét betöltő Wiener Zeitungtól. *Stamprech, Franz*: Die älteste Tageszeitung der Welt. Werden und Entwicklung der „Wiener Zeitung“. Wien, [1972] 24., 44., 234. p. Buda ostromával és a különkiadással kapcsolatban szükséges közleményt adott ki: Wiener Zeitung, 31. Mai 1849. 1513. p. A Wiener Zeitung 1848–49. évi történéseiről részletesen l.: *Salomon, Ludwig*: Geschichte des Deutschen Zeitungswesens von den ersten Anfängen bis zur Wiederaufrichtung des Deutschen Reiches. Bd. III. Das Zeitungswesens seit 1814. Oldenburg–Leipzig, 1906. 626–628. p.; illetve általában: *Paupié, Kurt*: Handbuch der österreichischen Pressgeschichte. Bd. I–II. Wien–Stuttgart, 1966.
- 57 Cseremiszký értesülései pontosak, véleménye megalapozott. Igaz, hogy a Várba betörő honvédségnek elsőként a rést védő 23. Ceccopieri-zászlóalj adta meg magát, azonban az ostrom kimenetelét nem ez döntötte el. Az (egyébként megbízhatóan Habsburg-hű) olasz katonák árulásának vádja azért terjedt széles körökben, mert sokan ezzel vélték enyhíteni az osztrák kudarc súlyosságát. L. minderről részletesen: Budavár bevetele i. m. számos helyen, különösen a bevezető tanulmány; *Andics*, 1965. 263–264. p.; *Hermann Róbert*: A 47. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei, 1848–1849. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1992. (Zalai Gyűjtemény 33.) 161–162. p. Sándor háza: a budai Sándor-palotáról van szó.

ügy is már akkor parantsoltatott, amidőn a vár el volt foglalva, az őrnagy szörnyű halált szenvedett.⁵⁸

Ezen történetnek az elterjesztése, úgy látszik, azt okozta Bétsben, hogy ma felzöllíttatnak a kortsmárosok és kávéosok, hogy lódítsák ki a szólókat, ha szükséges, még a rendőr segítségével is. Budán a várban az is árthatott Hentzi vezérnek, hogy öt magyar tisztviselőt agyonlövetett. Azonban azon agyonlövés, mely Pozsonyban történt, az egész országban nagy benyomást fog tenni és a tsászáriaknak nagy kárt okozni. Ezen szomorú eset Petőcz György Pozson vármegyei alispányt érte e folyó hónapnak 24ikén. Én ötlet 1832-től mint igen betsületes és igazságszerető embert esmertem. Vétkül azt tulajdonították neki, hogy Tsallóközben a magyar kormány parantsolatjára a magyaroknak élelmezést kiszolgáltatót, 111 újontzot elvinni engedett. Ifjabb gróf Zichy Ferentznek tulajdonítják ezen rettenetes kivégzést.⁵⁹ Ugyanonnan hozták vason Bétsbe Udvarnokysaládját, és báró Riefel Ferentz azt mondta, hogy majd itt agyon lövik.⁶⁰ Még valamit történetesen megtud-

58 A Lánchíddal kapcsolatos eseményt Cseremiszkypontosan ismerteti, téved viszont a rendfokozatot illetően: a hidat Alois Altnoch ezredes akarta felrobbantani, de csak az aknában tárolt lőporos hordót tudta meggyújtani, aminek ő maga is áldozatul esett. Ez is bizonyítja, hogy Cseremiszkya Wiener Zeitung alapján értesült a történetekről, a lapban megjelent híradások nevezik őrnagynak a lánchídi akció főszereplőjét. (L. 56. jegyzet.) A híd tervezett felrobbantásáról egykorúan: *Szilágyi Sándor*: Pest ágyúztatása és Buda megostromlása. Pest, 1849. 63. p.; részletesen l. pl.: Budavár bevétele i. m. több helyen, pl. 126–127. p., illetve: *Gracza György*: Az 1848–49-iki Magyar Szabadságharc története. IV. köt. Bp., é. n. 386–388. p.; *Zelovich Kornél*: A budapesti lánchíd. In: A Magyar Mérnök- és Építész Egylet havi értesítője, 1898. november. 29–34. p. stb.

59 Pontos leírás. Petőcz Györgyöt (aki egész pontosan Pozsony vármegye másodalispáni tisztét viselte) május 24-én, 44 éves korában végezték ki, mivel — miközben a császári élelmezési bizottságnak is elnöke volt — két csallóközi járásban sikeres újoncozást rendelt el a magyar honvédsereg számára, továbbá az utóbbiak utánpótlását is szervezte. (Más források 117 újoncot említenek.) *Andics*, 1965. 264. p.; *Kumlik Emil*: A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Pozsony-Bp., 1905. 38–44. p.; *Burián Pál*: A legújabb kor. In: Pozsony vármegye. Bp., é. n. (Magyarország vármegyéi és városai) 654. p. Zichy Ferenc gróf (1811–1897) 1848-ig a helytartótanács alelnöke, 1848–49-ben Pozsony megye császári biztosa (ebben a minőségében végeztette ki Petőczöt), majd az oroszok mellé beosztott országos hadsereg-főbiztos, közkeletű gúnynevével „muszkavezető”. Cseremiszkya értesülésének forrása ezúttal is a bécsi sajtóban megjelent közlemény volt, melyet a „császári-királyi katonai vizsgálóbizottság” (Militär-Untersuchungs-Commission) adott ki: Wiener Zeitung, 30. Mai 1849. 1509. p.

60 A Gindly Rudolfnak írt levelében még beszúrva: „a koros aszszonyt vesszőzéssel kényszerítik a vallatásnál.” Az Udvarnokysalád további sorsa egyelőre ismeretlen. Franz Riefel báró szintén bécsi tisztviselőként dolgozott, korábban az osztrák kamarai igazgatóság (Cameralgesällen-Verwaltung) számfelletti fogalmazója volt, vagyis Cseremiszkya tőle is közvetlenül

tam, t.i. Sebastiani találkozott Szőlősy nevű földimel Salzburban, aki mint honvédtiszt a máramarosi határon őrt állott.⁶¹ A tsászáriak Gálíziából éjjel reárohantak és ötet tsapatostól együtt elfogták. Ő tehát Sebastianit megkérte, hogy kérne meg engemet arra, hogy tudósítanám az öreg anyját hollétéről, mert neki nem szabad írni. Így tesznek Oroszországban, ahol Szibériába küldik az embereket, anélkül, hogy a tsalád tudná hová lett egyik vagy másik tagja. Az előtte Ausztriában még a várbeli fogolynak is szabad volt felvigyázás mellett levelezni tsaládi viszonyokról.⁶² Lám, mennyivel estünk hátrább októbertől a kényuralkodásba! Nem tsuda tehát, ha az efféle kegyetlenségek még azokat is elhidegítik az uralkodó háztól, akik eddig ragaszkodtak hozzá.

Mindezeket pedig azoknak köszönheti, akikre édes Hazánk sorsa van bízva, akik azonban azt nem esmerik, vagy ha esmerik is, oly gonoszok, hogy önérdékükben dolgoznak, a közjót pedig fel sem veszik. Ezek közzé tartozik Czindery is, akit nagy szerentséltenségemre már kétszer láttam, egyszer Schwarzenbergnél volt.⁶³

hallhatta az információt. Handbuch, 1847. I. 462. p.

- 61 Bár Cseremiszký „földim”-nek nevezi Szőlősyt, vagyis utóbbi bizonyára Tolna megyei származású volt, személyazonosságát egyelőre nem lehet megállapítani. Szőlősy (vagy Szőlősy) néven több honvédtisztel is találkozhatunk a különböző névtárakban: Lajos és Miklós főhadnagy, József hadnagy. *Mikár Zsigmond*: Honvéd Schematismus, vagy is: az 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve. Pest, 1869. 152., 179. p.; Szőlősy Miklós főhadnagy, Lajos és Imre hadnagyok. *Virányi (Virmay) Vilmos*: Honvédtiszti koszorú az 1848/9. évből. Pest, 1867. 199. p. Az említett tiszt — Cseremiszký leírása alapján — a március 20-i toronyai vagy a március 26-i verbiási ütközetben eshetett fogságba. Vö.: *Lehoczky Tivadar*: Bereg megye és a munkácsi vár 1848–49-ben. Munkács, 1899. 85., 88–90. p. — Sebastiani József: számos magyar vármegye táblabírójá, korábban udvari titoknokként (Hofsecretar) egyszerre állt az államtanács és a magyar kancellária alkalmazásában, feltehetően Cseremiszký közelebbi ismerőse a bécsi tisztviselők körében. Handbuch, 1847. I. 236. p.; Tiszti névtár, 1845. 89. p.
- 62 Cseremiszký ismét téloz, a Habsburg-birodalomban korábban is gyakran előfordult, hogy a politikai foglyoknak megtiltották még a családtagokkal való levelezést is. Erre jellemző példa volt az 1836-ban letartóztatott, majd elítélt országgyűlési ifjak elleni eljárás, a levélírást nekik sem engedélyezték. L. pl.: *Walther Imre*: Az 1836-ban elfogott országgyűlési ifjak felség-sértési pöre. II. In: Hazánk s a Külföld, 1869. 28. sz. 439. p.; *Rédei József*: Magyar tragédia száz év előtt. Lovassy László pere és rabságának titkos iratai. Bp., 1938. 65–68. p.
- 63 A Gindly Rudolfnak írt levélben ez a mondat bővebben szerepel: „Ezek közé tartoznak: Ürményi, Majthényi, Czindery, Scitovszky, Lonovics, Andrásy és mások, főképpen főrendűek. Elgondolhatni, miket nem kohlak édes hazánk ellen. Ide tartoznak azon tisztviselők, akik megszöktek Budáról, és még három millió pengő forintot is magokkal hoztak.” Ürményi József (1807–1880) Fejér megye alispánja, alnádor, 1849. augusztustól császári biztos. Majthényi László (1820–1908) Hont megye főispánja, 1849-ben császári biztos. Scitovszky János (1785–

Elgondolhatni, miket nem kohol édes Hazánk ellen. Ilyen volt azon író is, aki azt írta, hogy a magyar nemzet mindég pártütő volt. Ezt nekem Seeburger⁶⁴ ajánlotta olvasásra, de még nem tudom a nevét, mert jött valaki, és nekem el kelle mennem. Csak gondold el, milyen nagy befolyása van ilyen munkának az udvarnál, ahol nintsen férjfiú, aki merné megmondani az igazat. Én védtem a szegény magyar nemzetet, mint a leghívebbet,⁶⁵ azt mondtam a többek között, hogy nintsen szükségem ilyen munkákra, minthogy igen jól esmerem az országot és a népét. A vejének is egynéhány tsapást adtam, szintúgy mint Rolletschek nevű papnak,⁶⁶ aki kikelt a Kálvinisták ellen. Seeburger leányjának leány gyermeke van. Ott még több kiállhatatlan petsovits volt jelen, akiknek szinte tettem egynéhány jegyzéskét. Seeburger most önálló ts[ászári] főorvos és udvari tanácsos.

Édes Hazánkra nézve még két környülmény megjegyzésre méltó, t.i. hogy egy angoly futár volt itten, aki a muszka beavatkozás visszahúzását kívánta, és hogy Welden helyett a kegyetlen Haynau veszi által a fővezérséget Magyarországon,⁶⁷ Wallmoden⁶⁸ pedig a lovasság vezérlését. Ezen változás édes Hazánkra nézve ked-

1866) rozsnói majd pécsi püspök, 1849. július 21-én a korábban lemondott Hám János helyett Ferenc József által kinevezett esztergomi érsek. A szabadságharcra szemben a bécsi udvar egyik legodaadóbb támogatója, 1849. május 20-án a magyar kormány hazaárulónak nyilvánította. Lonovics József (1793–1867) 1834-től csanádi püspök, 1848–49-ben egri érsek, bár a Habsburg-ház és a konzervatív erők aktív támogatója, a szabadságharc alatt az udvar és Magyarország megbékélésének híve, érseki rangjáról lemondatták, Világos után eljárás is indult ellene. Andrassy György (1797–1872) Sáros megyei főispán, 1849-ben császári főbiztos. Ami a pénzt illeti, Cseremiszkya információja helytálló: az osztrák hadsereg közreműködésével a főkinestárat és bankpénztárt erőltetett menetben vitték Budáról Bécsbe. L. erről pl.: *Andics*, 1965. 209–210. p.

- 64 Johann Seeburger, báró, híres bécsi orvos, 1848 előtt a császárvárosban élő magyar nemesek, tisztviselők kedvelt háziorvosa. Cseremiszkyaival való ismeretsége is nyilván innen ered, illetve talán onnan, hogy Cseremiszkya házassága révén is kapcsolatba kerülhetett a korabeli orvostársadalom képviselőivel. Seeburgert 1847-ben második, 1849-ben első udvari orvosává nevezték ki, a Ferenc József elleni 1853. februári merénylet során tanúsított odaadása miatt az uralkodó kitüntette. A személyéről l. pl.: *K–i*: Dr. Seeburger János báró. In: Vasárnapi Újság, 1866. 8. sz. 83–84. p.
- 65 A Gindly Rudolfnak írt levélben ez a mondat így folytatódik: „hivatkozván az 1741. és 1809. évekre, amidőn [a magyar nemzet] független lehetett volna, ha nem ragaszkodott volna az uralkodó házhoz és a törvényekhez, védtem a bánkjegyek és a katonai élelmezés tekintetéből, amelyek a népet tenkre juttatják.”
- 66 Ignaz Rolletschek a bécsi katonai akadémia tábóri lelkésze (Hauscaplan), legfőbb egyházi előljárója volt. *Handbuch*, 1847. II. 127. p.
- 67 Haynau 1849. május 30-án vette át az osztrák csapatok fővezérségét.

vező, mert minden új vezérnek tanulni kell esmerni a tsatatért, mialatt a magyarok vezérei megmaradnak. Én mindamellet leginkább attól tartok, hogy a tsászáriak lassan lassan előrenyomulván, mindenütt vesztegetni, és új tisztviselőket beiktatni fognak, ami a magyar ügyre nézve rossz következtetésű lesz. Egyébként pedig a ts[ászári] seregben sok beteg van, még pedig epemirigyes és hagymázos (typhus).⁶⁹ Ezen betegségek itt is a katonaság között uralkodnak, és ez is egy ok arra, hogy nektek kedveseim a kaposvári múltatást javaslom, de azután Gleichenbergbe mulhatatlanul kell menned, és ha a mama nem jön fel, talán én kísérek oda és ott maradok, mert Seeburger azt mondja, hogy nekem is fog használni, neked pedig elkerülhetetlenül szükséges.

Végére az idevaló viszonyokra nézve annyit mondhatok, hogy a muszka rendszer nagyon terjed, és édes hazánkban még inkább el fog terjedni, ha legyőzték. Ennek a rendszernek egyik szüleménye a máii rendelet a kotsmárosokra és kávéházakra nézve. A másik azoknak az ifjaknak az elfogatásuk, akik hosszú haját s a [főbbi] viselnek.⁷⁰ Egy asszony Seeburgernél azt mondotta, hogy 25 botot kellene tsapatni egynéhányra, amint az imádott Rádetzky tett.⁷¹ Továbbá azt mondják, hogy a tisztviselőkre nézve is be fog hozatni azon rangmegállapítás és formaruha, melyek Oroszországban fennállanak.⁷² Végére sok muszka tiszt rendet kapott, akiket Bem kivert Erdélyországból. Ma itten kiugrasztották a katonaságot egy óranegyedre a mezőre a tsászár elibe, amint muszka országban szokott történni. Ennyi elég ezen

68 Teljes nevén Ludwig Georg Wallmoden–Gimborn (1769–1862) altábornagy, Schlick hadtestében hadosztályparancsnok.

69 Epemirigy: kolera. 1849-ben valóban komoly méretű tífusz- és főleg kolerajárvány szedte áldozatait valamennyi hadviselő fél csapatai között. Bár a járvány leginkább az intervenció orosz sereget ritkította, az osztrákoknak (sőt a magyar honvédseregnek is) jelentős veszteségeket okozott: a komáromi csata előtt például Haynau seregéből több ezer katona esett ágyynak kolera miatt. L. minderről részletesen: *Fazekas Csaba: Egy „elfelejtett” pandémiáról. Az 1848–49. évi kolerajárvány és a szabadságharc.* In: *Társadalomtörténeti tanulmányok.* Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1996. (Studia Miskolcinsensia 2.) 300–320. p.

70 Vö. 46. jegyzet.

71 Az elfogott polgári személyek megvesszőztatése sokkal inkább Haynauval kapcsolatban vált ismertté, a kegyetlenségeiről híres tábornagy ugyanis Bresciában nemesi nőket is megveretett, ezért kapta a „bresciai hiéna” nevet. L. pl.: *Deák I.*: i. m. 316. p.

72 Bár Cseremiszy megállapítása a Habsburgokat érő orosz hatásokról ezúttal túlzás, mégis érdekes, hogy a szabadságharc után megszerveződő Bach-rendszer egyik legismertebb vonása a tisztviselők részére rendszeresített formaruha lett, amiről a „Bach-huszár” gúnynevet is kapták. L. pl.: *Sashegyi O.*: i. m. 65., 142. p.

utolsó levelemben, mert többet nem írok, ha a postajárás helyre nem áll. Amit megérintvén, és mindnyájatokat szívemből ölelvén, maradok

leghívebb férjed és barátod
Miklós

U. I. Ma pénteken első júniusban a legnagyobb örömmel vettem a harmadik leveledet, amely 25ikben kelt és láttam, hogy egészségesek vagytok. A feljövetelekre nézve még maradok amellelt, amit ezen levelem, amely a kilentzedik, foglal magában. A szegény mamának semmi esetre sem javasolnám, hogy Pestre menne, mert igen könnyen történhetik baja és még a lovait is elvehetnék az úton. — Egyéberánt pedig kérlek, küldjétek el Gindly barátomnak szóló levelemet valamely biztos ember által Tengeltitzre, tőle választ hozandó, fizessd meg a kialkudott bérét. Legjobb lesz Mágoacson, Lengyelen, Zombón és Medinán keresztül mennie Alsó-Tengeltitzre. A választ tartsd meg magadnál. Nekem ez által igen kedves dolgot fogtok tenni. — Sem Schwartzék, sem Neuwerthék nem kaptak tőled levelet.⁷³ Mind ők, mind más esmerősink tégedet köszöntetnek. — A muszkák már nagy pusztítást tettek Kassán, Eperjesen és más helyeken.⁷⁴ Majd lesz áldás érte! — Pozsonyban mindkét nembeli főrendű és a lutheránus városi tanács egyesült édes Hazánk ellen.⁷⁵ Magyarok mindenható Istene, könyörülj rajtok, mert nem tudják, mit tselekszenek!⁷⁶

Még arra is kérlek, értekezzél a papával a jövődönkről, azon esetre, ha édes Hazánk kivívná a szabadságát. Lenne i. i. olyan jó és menne fel akkor Pestre Csányihoz és Szemeréhez, mert akkor bennünket Ausztria meg nem tart, nem lesz reánk szüksége, a magyarok pedig nagyon használhatnak engemet vagy a Pesten alakítandó külügyi ministerségben, vagy a Bétsben felállítandó magyar követség-nél. Szóljon pedig Huszár József mellett is.⁷⁷ Patzolay⁷⁸ sokat segíthetne rajtam, ha

73 Az azonosítás mindkét név rendkívüli gyakorisága miatt nehéz. Feltehető azonban, hogy a korábbi államtanács irodájának (Geheime Staatsrats-Kanzlei) két, egymás közelében dolgozó hivatalnokáról van szó, Johann Neuwirth írnokként, Joseph Schwartz kiadóként tevékenykedett a hivatalban. Handbuch, 1847. I. 191–192. p.

74 Téves értesítés, az oroszok Eperjesre csak június 23-án, Kassára csak június 24-én vonultak be.

75 Pozsony város tanácsa május 8-án adott ki terjedelmes hűségnyilatkozatot a Habsburg-háznak, amelyben mélyen elítélte a Függetlenségi Nyilatkozatot. L. *Andics*, 1965. 229–230. p.

76 Utalás Jézus Krisztus kereszten mondott szavaira, I. pl. Lukács evangéliuma 23,34.

77 Huszár József: 1847-ben iktatóként (Hofsecretar und Registrator) az államkancellária fordítóhi-

ötet e tekintetben felszólítaná, ő esmér engemet. Annak bebizonyítására, mennyit tettem én édes Hazánk mellett, fogok küldeni egy fogalma[zvány]t a muszka udvarhoz, amely ottan szembe tűnt. Ezt majd azon alkalmatosság is leviszi, amely veletek fog jönni. Azonban arra kérd a papát, hogy senkivel mással ne közölje, mert a tárgy a legkényesebb természetű, és a közlött fogalmat se hagyja ottan, hanem csak olvasásra adja és azután nekem visszahozza, magánál azt addig lepetséltelve tartván. — Be boldog ami édes Hazánk, Scitovszky ötet itten az austriai zsinatban⁷⁹ képviselte, ámbár senki sem kérte reá a nemzet nevében! — Azt mondják, hogy gr. Zichy Bódogol⁸⁰ küldötték Londonba, ott a nemzet ellen működendőt, ő Metternichnének testvére és a követségénél szolgált. — Ma estve felé hallottam Neuwerthéktől, hogy kaptak tőled levelet. — Rádetzky megjött Olaszországból tanácsot adandó édes Hazánk meghódítására nézve. Sopron és szomszéd vármegyékbe 25-30 000 orosz jó, és e folyó hónapnak 5. napján elkezdődik a háború.⁸¹ Görgey 60 000 emberrel Győrnél van. Weldenről azt mondják, hogy mint Stádion,⁸²

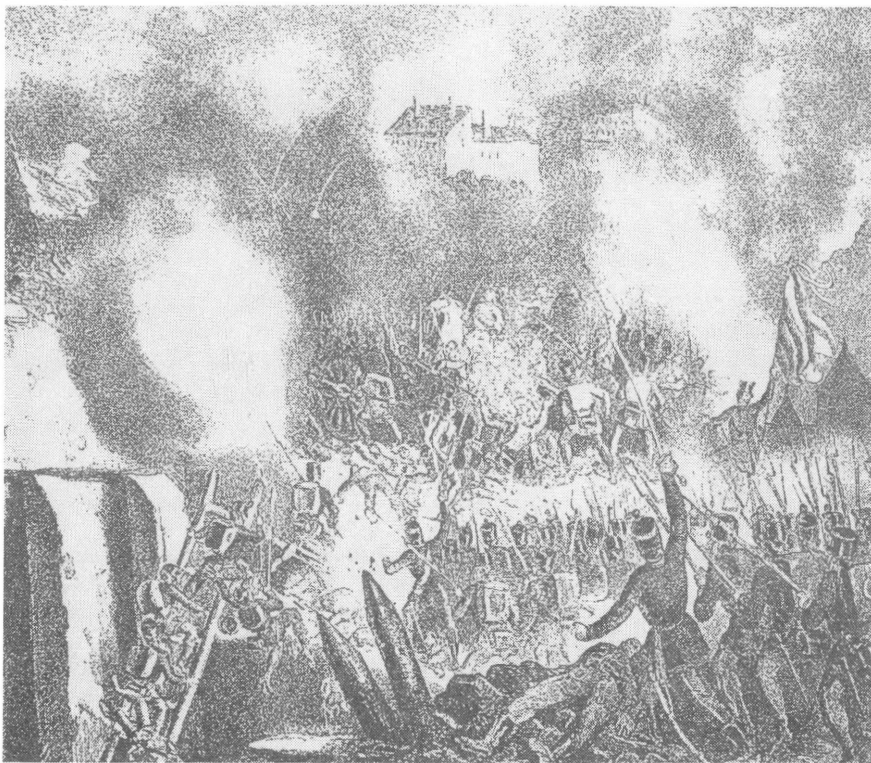
vatalában dolgozott. Közvetlen hivatali főnöke (egyben a „keleti nyelvek udvari tolmácsa” /Iofdolmetsch der orientalischen Sprachen/, Wernerrel és Menßhengennel együtt udvari tanácsos — vö. 30. jegyzet) egy bizonyos Huszár Bálint volt, kettőjük esetleges rokoni viszonya egyelőre tisztázatlan. Handbuch, 1847. I. 195., 197. p.

- 78 A kismemesi származású Paczolay család több tagja is aktívan részt vett Tolna megye közéletében, nem derül ki, hogy Cseremiszký itt kinek a közbenjárására számíthatott, talán Paczolay Györgyére, aki 1847-ben tagja volt a követutasítást kidolgozó megyei választmány-nak. Vö.: *Csapó M.*: i. m. 10., 102. p.; illetve: *Braun Sándorné*: Tolna vármegye és a rendi országgyűlések. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből, VIII. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1978. 165. p.
- 79 A kifejezés pontatlan, nem zsinatról, hanem a klérus április 30. és június 17. között ülésező — elsősorban a katolikus egyház politikai tevékenységét meghatározó — birodalmi püspökkari értekezletéről volt szó. Cseremiszký kissé gunyoros felhangú információja azonban helytálló, Scitovszky ekkor még hivatalosan pécsi püspökként (Haulik György zágrábi püspökkel együtt) valóban részt vett a megbeszélésen, hogy ezzel is tanújelét adja a magyar ügyvel szemben az uralkodó iránti elkötelezettségének. L. erről pl.: *Lukács Lajos*: A Vatikán és Magyarország, 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Bp., 1981. 76. p.
- 80 Zichy Bódog, teljes nevén: Zichy-Ferraris Félix gróf (1810–1885), Metternich sógora, 1848 decemberétől Győr és Moson megyék császári biztosa. Londoni küldetéséről nincs tudomásunk.
- 81 Valójában az orosz intervenciók hadserege csak hosszas előkészületeket követően, június 15–18. között vonult fel Magyarország ellen.
- 82 Teljes nevén Franz Seraphin Stadion-Warhausen gróf (1806–1853), 1848 előtt Galícia helytartója, 1848. november 21. és 1849. július között osztrák belügyminiszter, az alkotmányos

megtébolyodott a sok kivihetetlen terv készítésében. A mostani állapotja édes Hazánknak igen nagyon hasonlít az éjszaki amerikaihoz, azon különbséggel, hogy a mi édes Hazánk inkább el volt nyomva, mint az éjszaki Amerika. Ezen hasonlóság bírt engemet arra, hogy olvassom ennek a történeteit 1763-tól kezdve.⁸³ Haynau mellé báró Geringer Károlyt nevezték ki,⁸⁴ hogy édes Hazánknak polgári kormányját vigye, még pedig azért, mert történetesen mint katonatisztnak a fia Erdélyben, a Szászföldön született, de életének legnagyobb részét a bétsi kamaránál és Konstantinápolyban töltötte. Már ilyen férjfiú esmeri édes Hazánkat és annak viszonyjait! Ez ám a született magyar! Ettől tehát várhatni édes Hazánk boldogságát, akinek szolgáltsága mellett tsak az ausztriai érdek a főtzél! — Gesamtmonarchie! Einiges, starkes Österreich! Gleichberechtigung der Nationalitäten!⁸⁵ tsupa kivihetetlen, és az utolsó még képtelen elv is! Mindez az eddigi úton és módon soha nem fog valósulni. — Páskevits lesz a fővezér édes Hazánk ellen éjszokról, Haynau nyugotról, Jellachich délről; ki lesz napkeletről, még nem tudom, de úgy látszik, hogy Bem ellen nem mernek senkit küldeni, minckutánna több kísérletek után nem sikerült az oroszoknak a szoros utakon betsapni Erdélyországba, majd akkor mennek be, ha Bemet kitsalják Magyarországra, ami nehezen fog sikerülni.⁸⁶ — A levélhordó útilevelében legyen kitéve, hogy úri dologban jár.

alapokon álló, de erős, központosított monarchia elkötelezett híve, az 1849. márciusi olmtüzi alkotmány egyik kidolgozója. Feltételezett örültsége (Weldennel együtt) inkább csak — a magyarok sikerei nyomán vélt kudarcuk alapján — átvitt értelemben értendő, illetve szóbeszéd volt.

- 83 Ebben az esztendőben Anglia győztesen került ki a hétéves háborúból, vezető gyarmati nagyhatalommá vált, ebben az évben eltiltotta Észak-Amerikában az Alleghany hegységen túltra költözést, majd fokozta nyomását a gyarmatosokra. Sokan innen számítják a függetlenséghez vezető gyarmati ellenállási mozgalom kezdetét.
- 84 Karl Geringer báró (1806–1889), 1848-ig az udvari kamara tisztviselője, 1849-től Magyarország polgári kormányzója, 1851 áprilisától az újonnan felállított helytartóság vezetője.
- 85 Összbirodalom! Egységes, erős Ausztria! A nemzetiségek egyenjogúsítása!
- 86 A Gindly Rudolfnak írt levél e ponton így folytatódik: „Ha egyéberánt édes Hazánk kivívja az önállását, függetlenségét, reményilem, hogy lesz Kossuthnak és más lelkes Hazánkfiainak annyi eszélyök és belátásuk, hogy igazi függetlenséget a bel- és külföldre békekötés alkalmával meg fognak alapítani, nem pedig olyant, amelynél fogva a nemzeti kihatás az *átkozott európai súlygyen* miatt az úgynevezett részncmvételi állapotba (Neutralitätzustand) tétetnék. Mert az orosz mindjárt oly jó barát lesz, aki ezt fogja sürgetni, hogy édes Hazánk ezután is tsak pangó állapotban maradna, s azután jó alkalommal elfoglaltatnék, ők pedig, mint eddig, idegen országokban is parantsolhatnának. Ez kisebb országokra nézve is, amilyen Helvetzia, Belgyiom és Görögország, nagy igazságtalanság, rendezze minden nemzet függetlenül minden befolyástól

Budavár ostroma (1849. május 21.)

flyástól a maga kül- és belügyeit, és emelkedve tökéletesedjék. Erre jó lesz figyelmeztetni a befolyásos egyéneket, mert sokszor tsekélységet elnéznek, aminek azután roppant következei vagynak. Én ezt tapasztalásból is tudom, amilyet magamnak a külügyekben szereztem. Clara pacta, boni amici. [Világos megegyezés, jóbarátok]"